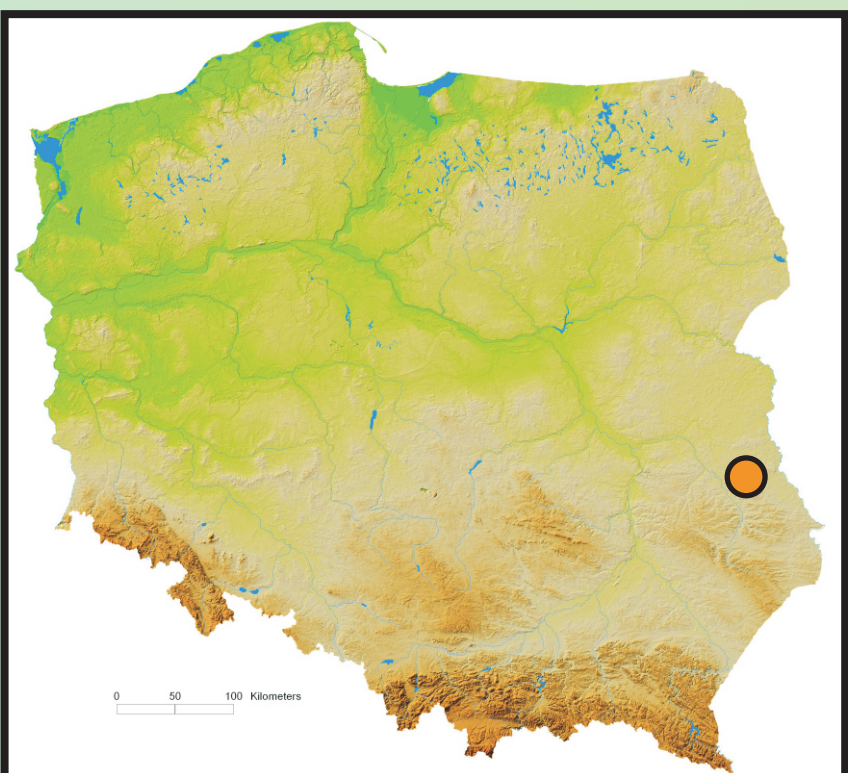

Halina Taras¹, Anna Zakościelna¹, Jerzy Libera¹, Grzegorz Osipowicz², Andrzej Bronicki³ Jan Reder⁴, Piotr Demczuk⁴, Anna Rauba-Bukowska⁵

¹Instytut Archeologii Uniwersytetu M. Curie-Skłodowskiej w Lublinie; ²Instytut Archeologii Uniwersytetu M. Kopernika w Toruniu; ³Muzeum Ziemi Chełmskiej im. W. Ambroziowicza; ⁴Zakład Geomorfologii i Paleogeografii Uniwersytetu M. Curie-Skłodowskiej w Lublinie; ⁵Instytut Archeologii i Etnologii PAN w Krakowie

Dubeczno, stan. 1 (Pojezierze Łęczyńsko-Włodawskie. Materiały z badań archeologicznych w latach 1986-1987

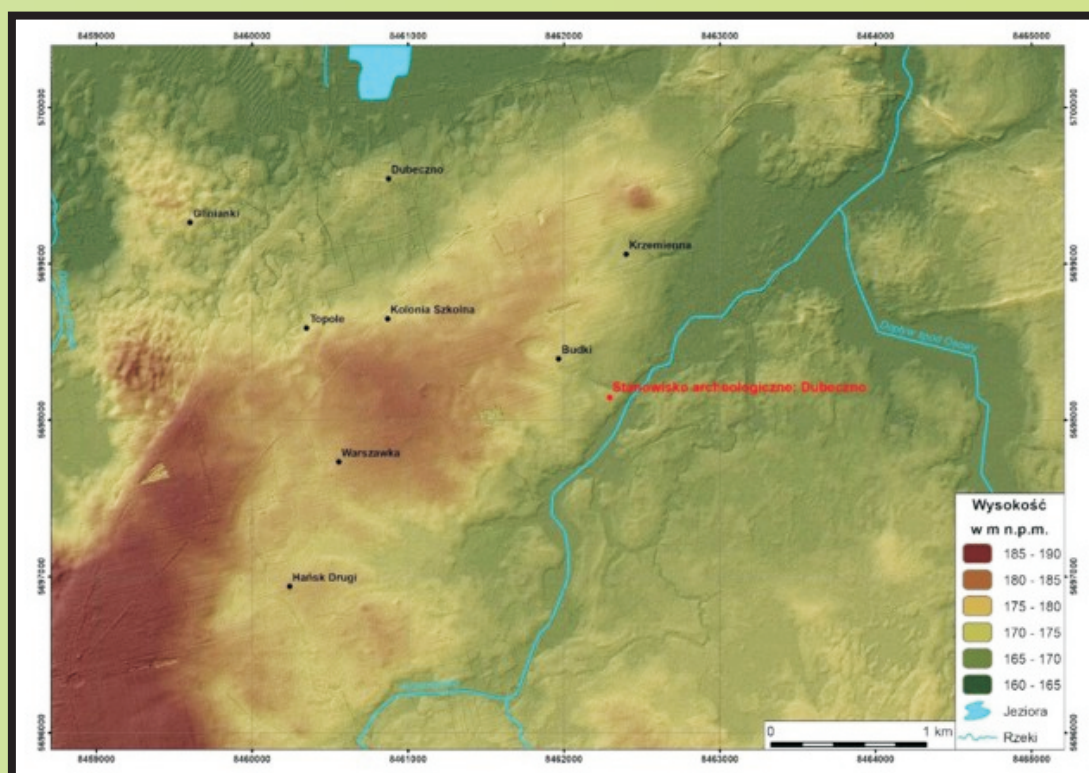
Projekt nr 3354/18/ FPK/NID (dofinansowany ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego pochodzących z Funduszu Promocji Kultury; Program: *Ochrona zabytków archeologicznych*).
Okres realizacji: 2018-2019 (w trakcie realizacji)

Położenie Dubeczna, pow. włodawski
(na podkładzie mapy w oprac. L. Gawrysiak)

Widok na stanowisko od strony zachodniej (fot. H. Taras)

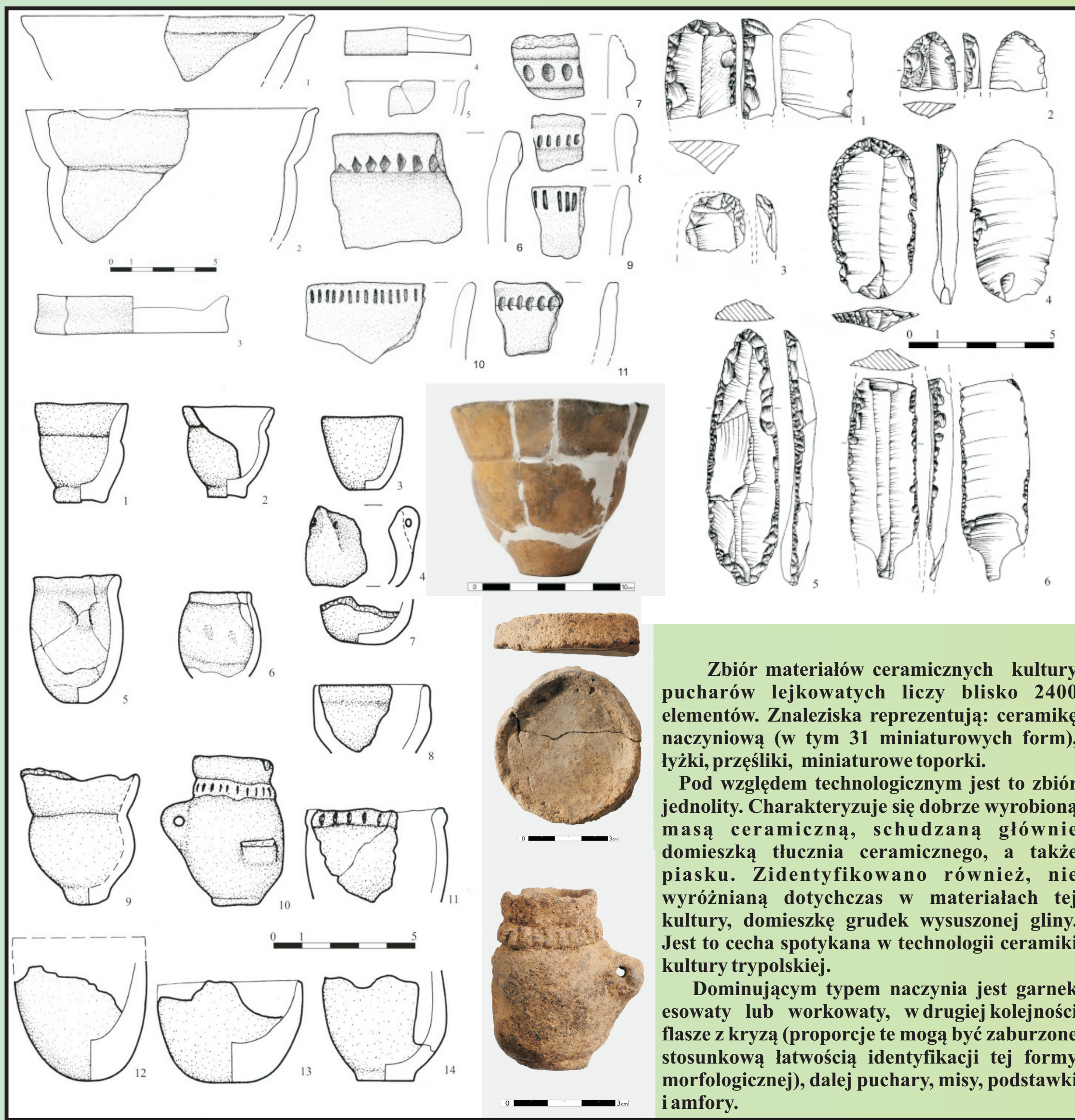

Lokalizacja stanowiska (oprac. P. Demczuk i J. Reder)

Stanowisko 1 w Dubecznie leży w środkowowschodniej części Równiny (Pojezierza) Łęczyńsko-Włodawskiej, będącej jednym z mezoregionów Polesia Zachodniego. Obejmuje tereny pól uprawnych i innego rodzaju użytków gospodarczych, tworzących wyspę lub, ściślej, zatokę wcinającą się w zachodnią część kompleksu Lasów Sobiborskich. Od wschodu i południa teren ogranicza podmokłe i zatorfione dno niewielkiej rzeki Krzemianki, dopływu Włodawki. Szczegółowe jego położenie określają współrzędne geograficzne: 51°25'0,35" N i 23°27'28,75" S.

Administracyjnie teren ten należy do gminy Hańsk, w powiecie włodawskim, w województwie lubelskim.

Stanowisko odkryte zostało podczas badań powierzchniowych przeprowadzonych w 1985 roku (AZP 74-90/14). Stwierdzono wtedy występowanie materiałów kultur pucharów lejkowatych i trzcinieckiej. W latach 1986-1987 przeprowadzone tam zostały badania rozpoznawczo-ratownicze. Wykazały one obecność rozoranego kurhanu kultury trzcinieckiej, który naruszył neolityczną osadę kultury pucharów lejkowatych, a także ślady osadnictwa mezolitycznego. Prace terenowe skupiły się przede wszystkim w strefie usytuowania kopca. Ponadto w innych miejscach stanowiska, w odległości od kurhanu od 50-60 m do około 100-130 m – na zachód, północny wschód i wschód – założono dziewięć wykopów sondazowych. W trakcie badań pozyskano około sześciu tysięcy zabytków ruchomych (około czterech tysięcy ułamków naczyń, przeszło tysiąc przedmiotów krzemiennych, zabytki kamienne, metalowe, szczątki kostne - ludzkie i zwierzęce), a także określono stopień zachowania pradziejowych struktur antropogenicznych i układ przestrzenny materiałów zabytkowych w poszczególnych fazach chronologicznych. Wyniki prac terenowych tylko częściowo zostały opracowane i opublikowane, głównie w zakresie źródeł kultury trzcinieckiej. Założeniem, realizowanego obecnie projektu, jest pełna analiza archeologiczna pozyskanych źródeł, łącznie z weryfikacją wcześniejszych prac gabinetowych, specjalistyczne badanie wydzielonych zabytków krzemiennych (traseologia) i ceramicznych oraz publikacja wyników tych badań, uwzględniająca opracowanie materiałów z badań powierzchniowych w otoczeniu stan. 1 w Dubecznie wraz z rekonstrukcją holocenijskich warunków środowiskowych w skali mikroregionalnej.

Zbiór materiałów ceramicznych kultury pucharów lejkowatych liczy blisko 2400 elementów. Znaleźiska reprezentują: ceramikę naczyniową (w tym 31 miniaturowych form), łyżki, przesiłki, miniaturowe toporki.

Pod względem technologicznym jest to zbiór jednolity. Charakteryzuje się dobrze wyrobioną masą ceramiczną, schudzoną głównie domieszką tucznią ceramiczną, a także piasku. Zidentyfikowano również, nie wyróżnianą dotychczas w materiałach tej kultury, domieszkę grudek wysuszonej gliny. Jest to cecha spotykana w technologii ceramiki kultury trypskiej.

Dominującym typem naczyń jest garnek esowaty lub workowaty, w drugiej kolejności flaszki z kryzą (proporcje te mogą być zaburzone stosunkowo łatwością identyfikacji tej formy morfologicznej), dalej puchary, misy, podstawki i amfory.

Ceramika jest zdobiona w znikomym stopniu (około 10%). Do zdobienia naczyń stosowano techniki odciskania, nacinięcia, szczypania, bruzdowa, plastyczna oraz inkrustację. Analizowany pod względem technologii, morfologii i stylistyki zdobienia zbiór ceramiki kultury pucharów lejkowatych z tego stanowiska nosi cechy standardowego warsztatu ceramicznego, znanego z wielu innych stanowisk osadowych grupy południowo-wschodniej tej kultury. Wyróżnione typy naczyń, techniki i motywy zdobnicze (pionowy słupek, listwy szczypane i naciniące, ornament arkadowy), to elementy występujące w obrębie kultury pucharów lejkowatych przez długi czas, a więc pozbawione waloru precyzyjnego datowania.

Ogół cech stylistycznych ceramiki z Dubeczna pozwala jednak z dużym prawdopodobieństwem łączyć tę osadę kultury pucharów lejkowatych z klasycznym odcinkiem grupy południowo-wschodniej.

Pozyskane źródła kamienne to inwentarze wykonane ze skal krzemienkowych w liczbie blisko 1080 okazów, zdominowanych przez surowiec narzutowy (ponad 86%). Obecny jest również krzemień wołyński, trudny do liczebnego oszacowania ze względu na podobieństwo makroskopowe krzemieni kopalnianych. Śladowo wystąpił również świeciechowski oraz czekoladowy

Materiały krzemienne reprezentują trzy horyzonty chronologiczne.

1. Horyzont mezolityczny – możliwy do powiązania z osadnictwem prawdopodobnie kultury postmaglemoskiej. Należy z nim łączyć przede wszystkim formy mikro- i/lub mediolityczne – rdzenie wiórowe jednopiętowe (pod)stożkowate, zatępce, wierzchniki, stosunkowo liczny półsurowiec wiórowy oraz pojedyncze zbrojniki mikrolityczne, półtyłczaki wiórowe, wiórki mikroretuszowane oraz pojedyncze przekłuwać i wiertniki, a także skrobacze wielorakie, krępe i krótkie drapacze i ryłce. 2. Horyzont neolityczny związany jest z osadą kultury pucharów lejkowatych. Są tu przede wszystkim okazy makrolitycznych drapaczy i wiórowców oraz kombinacji obu tych form. Stwierdzono również pojedynczy maszynowy zatępiec częściowy, pokawałkowane narzędzia wiórowe z wyświeceniem użytkowym (tzw. sierpce) lub fragmenty siekier gładzonych przerobionych m.in. na luszczenie płytowate. W zbiorze tym brakuje rdzeni oraz półsurowca wiórowego. 3. Horyzont datowany na wczesną fazę epoki brązu, bez wątpliwości związany jest z budowniczymi kurhanu – ludnością kultury trzcinieckiej. Z tym etapem osadnictwa należy łączyć niewielkie bifajalny nóż sierpowaty, wykonane na maszynowym odlupku zgrzeblu nożowate, niewielkie noże na żelazowanych fragmentach okruców, drobne zgrzebla, prawdopodobnie również mały grociek podtrójkatny. Warunkowo włączono tu również rdzenie odlupkowe i debitaż, na których czytelne są elementy użycia twardego tłuka – techniki kłaktońskiej powszechnie stosowanej w krzemieniarstwie schyłkowym.

Poza afiliacją kulturową pozostała liczna grupa dwubiegunowych luszczeń, które są obecne zarówno w instrumentarium kultury pucharów lejkowatych, jak i kultury trzcinieckiej. Niejasna jest również chronologia odlupków mikroretuszowanych i rdzeni odlupkowych. Komentarz wymaga jeszcze obecność krzesaków – form amorficznych, do użycia których wykorzystano zarówno okrucy naturalne jak i negatywowe, wyeksploatowane rdzenie, debitaż, ale i pokawałkowane formy retuszowane. Być może ich obecność na stanowisku związana jest z wyróżnionymi fazami osadnictwa pradziejowego, ale również w części z późniejszym okresem, łącznie z czasami współczesnymi.

Pierwszy etap analizy traseologicznej objął 30 zabytków, w tym rdzenie (5), półsurowiec wiórowy (9) i odlupkowy (4), okrucy (2) oraz formy narzędziowe (10), przy czym na 22. stwierdzono ślady użytkowania. Tylko na jednym z przebadanych rdzeni widoczne były ślady użytkowania twardego tłuka. Odlupki służyły do obróbki kości/rogu (ślady cięcia lub rycia) i miękkiego kamienia. Wióry używane były jako noże do cięcia roślin (w tym zastosowane żniwne), i skóry, obróbki drewna (strugacze, przekłuwać). Podobnie wykorzystywane były przebadane pojedyncze drapacze, półtyłczaki i ryłce (strugacz do twardego materiału). Wiórowiec służył jako nóż żniwny, zaś drapacz na wiórowcu był sierpem do zbóż i jednocześnie skrobaczem do skór.

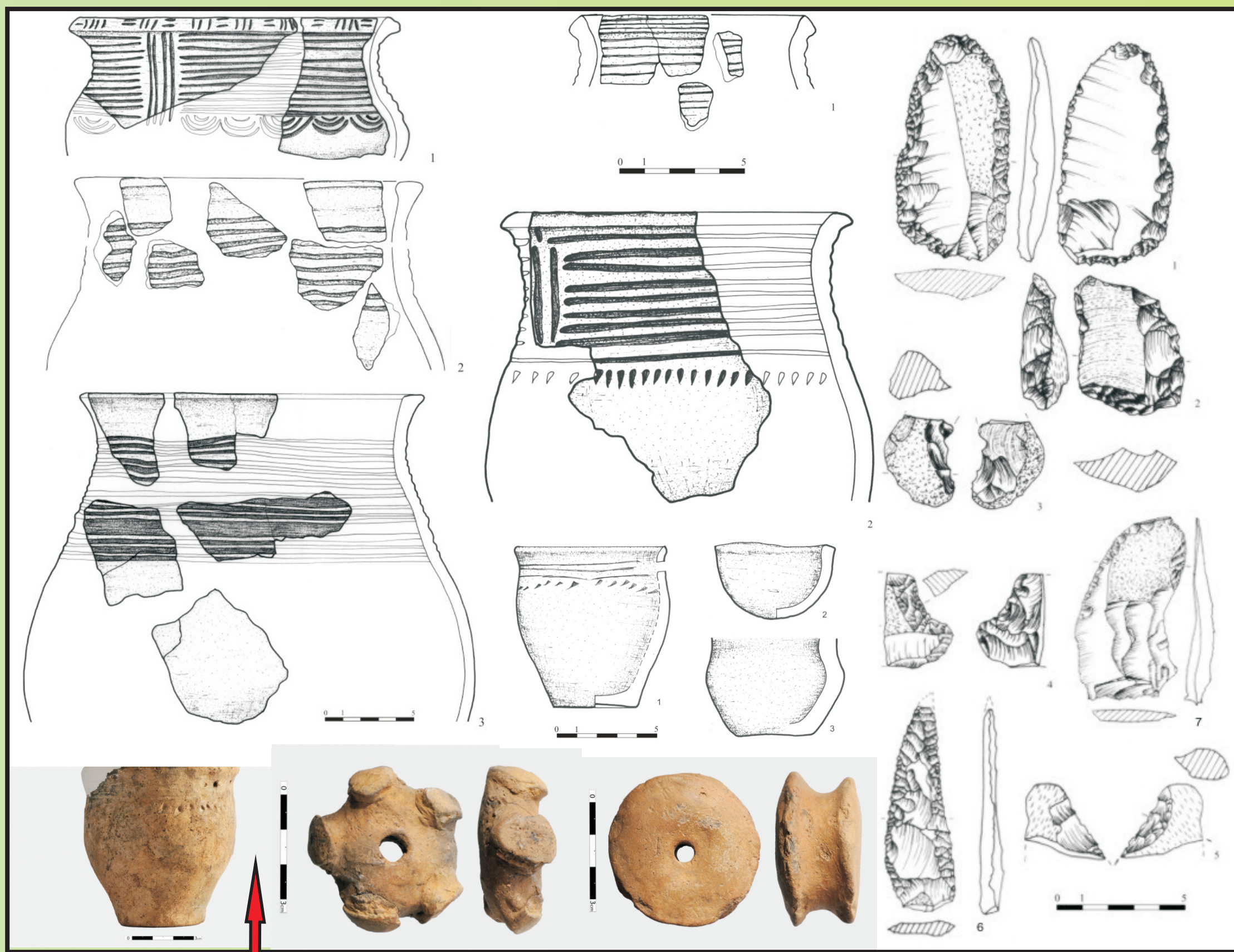
W świetle analizy depozycji materiałów zabytkowych można określić, jaki zakres przestrzenny stanowiska wykorzystywano w poszczególnych etapach zasiedlenia.

W mezoicie osadnictwem objęta została południowa jego część – materiały z tego czasu odnotowano zarówno w nasypie kopca jak i w trzech sondażach.

Osada kultury pucharów lejkowatych koncentrowała się w południowo-wschodniej części stanowiska i zajmowała prawdopodobnie obszar około 0,5 ha, a największe skupienie ceramiki tej kultury zaobserwowano na kulminacji cypla i na stoku południowym. Liczny materiał pochodził głównie z nasypu kopca (ze złożeń wtórnych) oraz śladowo zachowanej warstwy kulturowej. Nie stwierdzono obiektów ziemnych bądź wyraźnych mniejszych skupisk ceramiki na złożu pierwotnym (poza jednym zgniecionym pucharem lejkowatym).

Maksymalny zasięg osadnictwa przypada na czas trwania kultury trzcinieckiej. Prawdopodobnie nim usypano kopiec istniała tu osada tej kultury. Przemawia za tym głównie rozrzut materiału daleko poza nasypem kopca, a także jego charakter, np. obecność przesiłków. Następnie teren ten zaczął funkcjonować jako cmentarzysko.

Kurhan, którego średnice pierwotne wynosiły około 15 i 16 m, plasuje się wśród kopców kultury trzcinieckiej jako obiekt średniej wielkości. Układ niższych warstw jego nasypu był dość dobrze czytelny, aczkolwiek kilkakrotnie został przecięty współczesnymi wykopami. Pod, prawie całkowicie zniszczonym zwłaszcza w centralnej części, nasypem z żółtawego piasku z widocznymi przemyciami próchnicznymi, znajdowała się siwawa, plamista warstwa o miąższości przeciętnie 0,7 m. Stanowił ją piasek przesycony próchnicą, z nieregularnymi plamami spalenizny. Większość materiałów zabytkowych kultury trzcinieckiej, pochodzących z nasypu kopca, miała przypadkowy układ. Były to drobne, w większości przepalone, kości zwierzęce, fragmenty naczyń i wyroby krzemienne. W centrum kopca, na zachód od osi N-S stwierdzono pochówek pięciu lub sześciu osób (analizę wykonała Wanda Kozak-Zychman) w układzie nieanatomicznym. Przy kościach nie stwierdzono przedmiotów, które można traktować jako wyposażenie grobowe. W kurhanie zaobserwowano natomiast miejsca koncentracji materiałów zabytkowych, w tym skupiska ceramiki o wyraźnym intencjonalnym charakterze. Oprócz nich pojawiały się także mniejsze koncentracje polepy i spalonych kości, a także węgli drzewnych. Zaobserwowano zjawisko rozdzielania skorup pochodzących z jednego naczynia na kilka osobnych stósków – zebrane z nich ułamki naczyń uzupełniają się wzajemnie. Skupiska ceramiki układały się przeważnie na obrzeżu kopca, w warstwie siwego piasku zawierającej spalone, przeważnie bardzo drobne, kości zwierzęce. Szczególną koncentrację spalonych kości zaobserwowano we wschodniej części warstwy ciałopalnej, w odległości około czterech metrów od szczątków ludzkich. Reprezentują one następujące gatunki: krowa, koza-owca, świnia (analizę wykonała Grażyna Godula z Muzeum Archeologicznego w Krakowie). W obrębie nasypu kurhanu pojawiły się liczne, mniej lub bardziej rozległe plamy spalenizny, których miąższość wynosiła najczęściej od kilku do kilkunastu centymetrów.

Powyżej: Materiały ceramiczne i krzemienne kultury trzcinieckiej (wybór).
Po lewej: Materiały ceramiczne i krzemienne kultury pucharów lejkowatych (wybór)
(Rys. A. Dziedzic, J. Libera, H. Taras; fot. Grzegorz Zablocki)

W zbiorze materiałów ceramicznych kultury trzcinieckiej znajdują się przede wszystkim zabytki zlokalizowane w nasypie i w najbliższym otoczeniu kurhanu w liczbie około 1500 elementów. Odkryto tylko dwa całe naczynia niewielkich rozmiarów – tulipanowaty garnek i mała miseczka.

Znaleźiska reprezentują głównie ceramikę naczyniową, a także gliniane wyroby związane z obróbką włókna – przesiłki, w tym "rogate" oraz szpulki, w większości zachowane fragmentarycznie (5 sztuk) i jeden egzemplarz uszkodzonej łyżki.

Analizowany zbiór można uznać za dość jednolity technologicznie. Masę ceramiczną zawsze schudzano dodając do niej tłuczeń granitowy, różnej wielkości, który zidentyfikowano we wszystkich ułamkach naczyń na tym stanowisku. Ma on najczęściej barwę białą lub szarą, rzadziej różową; ponadto odnotowano obecność miki. Niekiedy obok tłuczni pojawia się piasek. Większość ceramiki można określić jako dobrej jakości, o dobrym wypale, który przebiegał (głównie w warunkach utleniających) w temperaturze 700-800°C (wynik analizy laboratoryjnej).

Warunki depozycji materiału ceramicznego (procesy wietrzenia w środowisku piaszczystym), a szczególnie dostrzeżona w zastosowanym rytale pogrzebowym tendencja do celowego niszczenia, rozbijania naczyń, stwarzają ogromne trudności w rekonstrukcji, chociażby rysunkowej, pierwotnych ich kształtów. Dominującym typem naczyń jest garnek o profilu esowatym, którego maksymalna wydotęć brzuśca znajduje się mniej więcej w połowie wysokości naczynia. Obecne są odmiany o średnicach wylewu równych lub mniejszych od maksymalnej wydotęć brzuśca. Wyróżniono także odmianę tulipanowatą oraz o cylindrycznej szyi. Prawie wszystkie garnki na tym stanowisku są zdobione konwencjonalnym żłobkami, umieszczonymi na szyi i ewentualnie w górnej partii brzuśca. Drugie miejsce pod względem liczebnym zajmują misy półkuliste, z reguły niezdobione. Pojawiły się także fragmenty mis profilowanych o esowatym profilu. Ponadto wyróżniono fragmenty pucharu na pustej nóżce i dwóch naczyń sitowatych. Frekwencja poszczególnych typów naczyń nie odbiega więc istotnie od norm zauważonych na innych stanowiskach tej kultury.

Stosunkowo duża część ceramiki (około 20% zbioru) nosi ślady zdobienia. Ornament umieszczano na szyjach i górnej części brzuśców, sporadycznie także na krawędziach wylewów. Do zdobienia naczyń stosowano najczęściej technikę rytą – żłobki poziome, pionowe, faliste, zygzakowate i lukowate. W drugiej kolejności, stosowano plastyczne sposoby dekoracji, najczęściej poprzez nalepianie na już uformowany naczyń, poziome dookólnej listwy plastycznej.

Zbiór ceramiczny ze stan. 1 w Dubecznie reprezentuje standardowe cechy warsztatu ceramicznego kultury trzcinieckiej, powtarzające się na szeregu stanowisk w różnych rejonach Polski, zwłaszcza w jej wschodniej części. Badane materiały są jednolity technologicznie oraz stylistycznie, a także wykazują wyraźny ascetyzm w doborze cech. Nieobecność stylistycznych elementów „południowych”, lecz także „wschodnich” (bardziej naturalnych dla wschodniego pogranicza Polski), może wskazywać albo na hermetyczność i konserwatywizm tutejszej społeczności albo też, co bardziej prawdopodobne, na stosunkowo wczesną - wczesnoklasyczną - fazę osadnictwa tej kultury w regionie.

Oprawy graficznej projektu realizują:
Agnieszka Dziedzic (Muzeum Archeologiczne w Krakowie) - rysunki; Grzegorz Zablocki (Muzeum Ziemi Chełmskiej w Chełmie) - fotografie zabytków; Jacek Jeremiec (Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN”) - obróbka cyfrowa oraz Jerzy Libera i Halina Taras - rysunki.